

РОЗДІЛ 11

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.24(477):061.1ЄС

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/147>

НОРМИ ПРЯМОЇ ДІЇ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ ЯК ВИМОГИ ДО АДАПТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

NORMS OF DIRECT EFFECT OF THE ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION AS REQUIREMENTS FOR ADAPTATION OF NATIONAL LEGISLATION

Бурлаков Б.М., студент IV курсу факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Лукаш Є.Ю., студентка IV курсу факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом є документом, аналіз положень якого набуває більш практичного значення з огляду на активні євроінтеграційні процеси. У контексті виконання Україною зобов'язання щодо адаптації національного законодавства відповідно до законодавства Європейського Союзу постало питання визначення правової природи норм, які містяться в Угоді, – можливості застосування останніх як норм прямої дії.

Актуальність дослідження виникла з огляду на ряд причин: по-перше, розбіжність норм національного законодавства й деяких положень, які містяться в Угоді; по-друге, розв'язання практичного питання щодо можливості реального застосування норм Угоди для захисту прав і свобод людини й громадянина на території України; по-третє, існує велика кількість питань щодо порядку й механізму застосування норм Угоди як норм прямої дії, які не знайшли свого розв'язання як на рівні національного законодавства, так і на рівні доктрини.

У процесі написання наукової статті було здійснено ґрунтовний аналіз як норм національного законодавства, Угоди про асоціацію, судової практики національних судів, суду Європейського Союзу, так і праць науковців.

Акцентовано на встановленні основного поняттєвого апарату, визначенню правової природи Угоди про асоціацію України та Європейського Союзу шляхом аналізу норм національного законодавства, норм міжнародного права й теоретичних підходів різних науковців до питання. У проведеному дослідженні були виокремлені й систематизовані критерії, за якими норми, що містяться у вищезазначеній Угоді, можна кваліфікувати як норми прямої дії. Однак особлива увага в роботі зосереджена на вивченні питання практичного використання положень Угоди шляхом аналізу судової практики. У процесі дослідження було виявлено вплив судової практики на процес приведення у відповідність національного законодавства до вимог, які зафіксовані в Угоді.

У дослідженні підіймаються проблемні питання, які потребують з'ясування та можуть стати предметом повноцінного дослідження.

Ключові слова: міжнародний договір, Угода про асоціацію, норми прямої дії, суд Європейського Союзу, критерії визначення норми прямої дії.

The Association Agreement between Ukraine and the European Union is a document, the analysis of the provisions of which becomes more practical in view of the active European integration processes. In the context of adaptation of the national legislation of Ukraine in accordance with the EU legislation, the issue of determining the legal nature of the norms contained in the Agreement was raised: the possibility of applying norms contained in The Association Agreement as norms of direct effect.

The relevance of the study of this issue arose in view of a number of reasons: first, the discrepancy between the rules of national law and some provisions contained in the Agreement; secondly, the solution of the practical question of the possibility of real application of the norms of the Agreement for the protection of civil rights and freedoms on the territory of Ukraine; thirdly, there are a large number of issues arising from the procedure and mechanism of application of the norms of the Agreement as norms of direct action, which haven't been resolved both at the level of national legislation and at the level of doctrine.

In the process of writing the scientific article, a thorough analysis of the norms of national legislation, the Association Agreement, the case law of national courts and European Court of Justice, the works of scientists was carried out.

The authors paid a lot of attention to the establishment of the basic conceptual aspects, determining the legal nature of the Association Agreement between Ukraine and the EU, by analyzing the rules of national law, international law and theoretical approaches of various scholars to this issue. The authors of the article systematized the criteria according to which the norms contained in the above-mentioned Agreement can be qualified as norms of direct action. However, special attention was paid to the study of the practical application of the provisions of the Agreement through the analysis of the case law of national courts. As a result there was identified the impact of case law on the process of bringing national legislation into line with the requirements set out in the Agreement.

The authors raise problematic issues that deserve attention and can be the subject of full research in the future.

Key words: international agreement, The Association Agreement, norms of direct action, European Court of Justice, criteria for determining the norm of direct action.

Постановка проблеми. У Преамбулі Конституції України містяться положення програмного характеру, які, однак, не мають виключно політичного, декларативного й теоретичного значення. У цих положеннях закладаються принципи, на яких буде ґрунтуватися вся публічна влада в державі, а також визначаються напрями подальшого розвитку, а тому певним чином можна говорити про керівну роль таких положень.

Одним із таких принципів, що було закладено в Преамбулі Конституції України, є визнання європейської іден-

тичності українського народу й незворотності європейського та євроатлантичного курсу України [1].

На підтримку й деталізацію цього програмного принципу подальшого розвитку нашої держави було проведено змістовну міжнародна діяльність.

У межах останньої цей програмний принцип було об'єктивовано в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами,

з іншої сторони (далі – Угода), що була ратифікована парламентом у 2014 році й стала не тільки логічним результатом міжнародної співпраці України на міжнародній арені, а й новим якісним рівнем міжнародних відносин між нашою державою та Європейським Союзом (далі – ЄС).

Проте зазначена Угода має й інший бік свого прийняття: перед Україною постала велика кількість міжнародних зобов'язань у різних сферах суспільного життя. На додаток до цього виникло одне з найскладніших і масштабніших зобов'язань щодо необхідності адаптації національного законодавства як до положень цієї Угоди, так і до права ЄС.

Зазначені проблеми посилюються ще й самим змістом Угоди, а саме можливістю застосування її норм для безпосереднього врегулювання суспільних відносин, що виникають на території України, тобто постало питання щодо прямої дії норм Угоди. Це питання набуло надзвичайно великого значення, оскільки Угода містить багато положень, що є відмінними від національного законодавства й безпосередньо чи опосередковано стосуються суб'єктивних можливостей та обов'язків фізичних, юридичних осіб.

Унаслідок цього учасники суспільних відносин почали посилалися на положення Угоди як такі, що гарантують їм відповідні права або вимагають виконання обов'язку в іншому порядку, ніж диктується національним законодавством, а тому перед Україною постало нагальне питання визначити регуляторну можливість Угоди, положення якої почали застосовуватися як для захисту, так і для зловживання (наприклад, ухилення виконання обов'язків, що передбачені національним законодавством тощо).

Велику увагу такому питанню приділено й науковцями, серед яких можна назвати таких: Т.М. Анакіна, О.В. Барбук, А.А. Барікова, Д.В. Бойко, І.В. Влялько, О.О. Ганзенко, Г.О. Михайлюк, В.І. Муравйов, Ж.О. Попова, О.В. Пушняк, Р.Ф. Ханова й багато інших.

Одночасно із цим слід наголосити, що велика кількість питань, пов'язаних із прямою дією норм Угоди, залишилися без остаточного й обґрунтованого висновку, а це потребує їх розгляду з метою пошуку відповідей на них.

Метою дослідження є аналіз положень Угоди, національного законодавства, права ЄС, судової практики національних судів і суду ЄС, а також наукової літератури з метою надання відповіді на такі питання:

- 1) чи може Угода вважатися міжнародним договором, що вміщує норми прямої дії;
- 2) як ідентифікувати ці норми?

Виклад основного матеріалу. Слід почати з того, що джерело проблеми лежить у площині тематики, яка пов'язана з міжнародними договорами, зокрема їх класифікацією залежно від конкретних критеріїв.

Чинним законодавством надано легальне визначення міжнародного договору. Під таким у ч. 1 ст. 2 Закону України (далі – ЗУ) «Про міжнародні договори України» розуміється укладений письмовою формою з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права договір, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься він в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо) [2].

Із цього можна зробити висновок, що міжнародний договір у розумінні чинного законодавства характеризується певними ознаками:

- 1) угода, що укладається між суб'єктами міжнародного права;
- 2) така угода повинна стосуватися міжнародних прав та обов'язків, тобто встановлювати зміст певних міжнародно-правових відносин;
- 3) угода визнається міжнародною незалежно від її найменування та конкретної форми (на одному документі чи декількох);
- 4) чинним законодавством визначається правовий статус міжнародних угод, що укладені лише письмовою формою.

Ураховуючи, що Договором про ЄС (у редакції Лісабонського договору), зокрема в ст. 1, ЄС було наділено міжнародною правосуб'єктністю, можна зробити висновок, що Угода була укладена із суб'єктом міжнародного права, який, однак, не втілений у класичній його формі – державі, а представлений великим міжнародним міжурядовим утворенням, що має специфічні особливості [3].

На додаток до цього аналіз змісту Угоди дає можливість побачити велике різноманіття прав та обов'язків сторін цієї Угоди, а також третіх осіб (фізичних та юридичних), що свідчить про наділення цієї Угоди міжнародних відносин між Україною та ЄС певним нормативним змістом, а також про встановлення самого факту існування цих відносин.

З урахуванням наявності всіх загальних ознак можна зробити висновок, що за своєю правовою природою Угода є безстроковим двостороннім міжнародним публічним договором, який визначає режим міжнародного співробітництва між Україною та ЄС, його державами-членами [4, с. 336].

У доктрині міжнародного публічного права прийнято виділяти велику кількість підстав для класифікації міжнародних договорів, але в межах дослідження велике значення має класифікація міжнародних договорів за критерієм їх самоздійснюваності.

Відповідно до такого критерію міжнародні договори поділяються на ті, які містять самостійні норми, наділені регуляторною здатністю та не потребують додаткового впровадження та імплементації в національне законодавство, і на ті, що потребують такого додаткового впровадження та імплементації шляхом прийняття окремого законодавчого акту. Одночасно із цим не слід плутати імплементацію норм міжнародного права за допомогою законодавчого акту й надання обов'язковості міжнародному договору за допомогою законодавчого акту (ратифікація), оскільки останній випадок є лише однією з форм визнання міжнародного договору.

З приводу норм прямої дії в міжнародних договорах, зокрема, безумовно, можна погодитися з В.Ю. Калугіним та О.В. Барбуком, які зазначають, що пряма дія норм міжнародного договору означає їх повну придатність для регулювання внутрішньодержавних правовідносин. Вони можуть застосовуватися як моделі поведінки суб'єктів внутрішньодержавного права і під час включення в національну правову систему не порушують цілісності внутрішньодержавного правового масиву [5, с. 111].

Саме в межах першого різновиду міжнародних договорів виникає проблема, пов'язана з прямою дією норм Угоди, оскільки дискусійним є питання щодо того, чи містить Угода такі норми, які можуть безпосередньо врегульовувати суспільні відносини на території України без їх додаткового впровадження та імплементації в національне законодавство?

Поруч із цим слід наголосити, що такий поділ умовний, оскільки залежно від змісту міжнародного договору він може містити одночасно як норми прямої дії, так і норми, які потребують додаткових рішень і дій від держави-учасниці такого договору. Це так само ускладнює питання в аспекті Угоди, оскільки за своїм змістом вона є одним із найбільших міжнародних договорів, а тому постає досить складне питання щодо розмежування прямих і непрямих норм у цьому міжнародному договорі.

Кожний міжнародний договір є сукупністю міжнародно-правових норм, що наділені такою властивістю, як їх дія. Під дією міжнародних норм слід вважати територіальну, темпоральну, персональну й інші їх регуляторні можливості. Серед різновидів таких дій є пряма дія, під якою в теорії права розуміються норми, що можуть врегульовувати відносини шляхом самих себе й не потребують додаткової регламентації.

Серед прикладів норм прямої дії в межах національного законодавства можна навести положення

ч. 2 ст. 8 Конституції України, яке проголошує, що норми Конституції є нормами прямої дії. Із цього можна зробити висновок, що всі норми Основного Закону характеризуються самоздійснюваністю та підлягають захисту на підставі Конституції без додаткового звернення до спеціального регулювання [1].

Незважаючи на те, що теорія норм прямої дії загальнопоширена серед наукової спільноти, проте й досі не розроблено чіткого підходу щодо критеріїв, які дають можливість ідентифікувати норму прямої дії серед інших положень, зокрема міжнародного договору. Це також додає складності щодо вирішення запитань, які поставлені перед дослідженням.

Так, наприклад, Л.В. Павлова виділяє три критерії наявності норми прямої дії:

- 1) відповідні норми повинні мати статус норми міжнародного права незалежно від юридичної природи;
- 2) за змістом норма повинна орієнтуватися на застосування суб'єктами національного права;
- 3) норма повинна мати пряму дію на території держави, не потребуючи допомоги внутрішньодержавного акту [5, с. 111].

Своєю чергою О.В. Барбук наголошує на тому, що норма будь-якого міжнародного договору може характеризуватися прямою дією, за винятком таких умов:

- 1) наявність намірів сторін договору виключити можливість норми договору безпосередньо регулювати відносини, тобто вказівка учасників на те, що деякі приписи договору потребують додаткової регламентації;
- 2) застосування такої норми спричинить порушення прав, свобод і законних інтересів фізичних, юридичних осіб, щодо яких такі норми застосовуються, несумісне з основами публічного порядку, а також зумовлює настання відповідальності осіб [5, с. 111–112].

У цілому слід визначити тенденцію щодо визнання наявності норм прямої дії та можливості його застосування, оскільки раніше таке питання взагалі знаходилося в межах дискусії можливості існування норм прямої дії. Тобто обговорення Угоди змістилося з питання визначення існування норм прямої дії до розв'язання питання, як ідентифікувати норму прямої дії в тексті договору?

Ураховуючи, що немає єдиного підходу стосовно критеріїв ідентифікації норми прямої дії в межах Угоди, то із цього приводу доцільно звернутися до інших джерел, особливо судової практики, міжнародного й національного законодавства.

Почати слід із того, що укладання Угоди зумовило застосування щодо неї положень ч. 1 ст. 9 Конституції України, відповідно до яких зазначається, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість котрих надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [1].

З моменту ратифікації Угода одразу не почала діяти й застосовуватися на території України, проте вона імперативно стала частиною національного законодавства, а тому почала характеризуватися такими ознаками, як обов'язковість застосування та поширення на всіх учасників суспільних відносин, кому відповідні положення адресовані. Крім того, це додало нове джерело права в межах судочинства, оскільки відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу, Господарського процесуального кодексу, Цивільного процесуального кодексу, Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) суди під час вирішення справ зобов'язані застосовувати положення міжнародних договорів.

На додаток до цих властивостей Угода відповідно до ч. 2 ст. 19 ЗУ «Про міжнародні договори України», ставши частиною національного законодавства, автоматично отримала примат над іншими законодавчими актами, оскільки, якщо міжнародним договором, який набрав чинності, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені

у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [2].

Тут слід зауважити, що в Угоді зазначено велику кількість положень, які врегульовані не так, як чинними законодавчими актами. На додаток до цього принцип дружнього ставлення до міжнародного права, а також *sunt servanda*, відповідно до якого міжнародні договори й зобов'язання мають виконуватися, поставило великий знак питання щодо вирішення цих суперечностей між міжнародним договором і національним законодавством.

Із цього можна зробити висновок, що національне матеріальне законодавство не дає однозначної відповіді щодо поставлених перед дослідженням питань, проте дає можливість гарантовано визначити Угоду як частину національного законодавства, що має такий самий обов'язковий характер і вищу юридичну силу перед іншими відповідними нормативними актами.

Певна спроба надати нормам міжнародного права прямої дії була зроблена національною судовою практикою. Так, зокрема, у п. 14 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» від 19 грудня 2014 року № 13 зазначається, що суди під час здійснення правосуддя можуть застосовувати норми міжнародних договорів безпосередньо як частину законодавства України, якщо вжиття відповідних заходів належить до компетенції суду або якщо вони сформульовані в міжнародному договорі як норми прямої дії. Як норми прямої дії підлягають застосуванню судом, зокрема, норми міжнародних договорів України, які закріплюють права людини й основоположні свободи [6].

Поруч із цим також зазначається в п. 15 цієї Постанови, що норми міжнародних договорів, які визначають ознаки складу кримінально караного діяння, не можуть застосовуватися судами України безпосередньо, оскільки такими договорами прямо визначається обов'язок держави забезпечити виконання передбачених договором обов'язків шляхом встановлення покарання за певні злочини внутрішнім (національним) законом (наприклад, Єдина конвенція про наркотичні засоби 1961 року). У зв'язку із цим міжнародно-правові норми, що передбачають ознаки складу злочину, мають застосовуватися судами України лише в тих випадках, коли норми Кримінального кодексу прямо встановлюють необхідність застосування міжнародного договору України [6].

З наведених положень можна побачити, що судовою практикою були витлумачені певні критерії ідентифікації норми прямої дії в міжнародному договорі:

- 1) сформульована в міжнародному договорі як норма прямої дії (водночас залишається питання, як саме має формулюватися норма прямої дії – прямою вказівкою чи це повинно випливати зі змісту (духу) такої норми);
- 2) нормами прямої дії є норми міжнародних договорів, які закріплюють права людини й основоположні свободи;
- 3) норми міжнародного договору не можуть бути застосовані як норми прямої дії, якщо міститься пряма вказівка щодо необхідності держави доповнити й імплементувати це положення в національне законодавство;
- 4) норма міжнародного договору може мати пряму дію також, якщо на це є безпосередня вказівка в положеннях національного законодавства.

Хоча ці критерії й залишають після себе низку питань, не створюють ідеального механізму визначення та застосування норм прямої дії, проте вони єдині, що були вироблені й закріплені національною судовою практикою.

На їх розширення також доцільно звернутися до міжнародного досвіду визначення критеріїв норми прямої дії в міжнародному договорі. Оскільки в межах такого питання нас цікавить наявність норм прямої дії в Угоді, яка була укладена з ЄС, то більш доцільно звернутися саме до прак-

тики європейських держав і самого ЄС із цього приводу. Це також пов'язано з тим, що угоди про асоціацію є поширеним явищем у праві ЄС, оскільки аналогічні за змістом угоди укладалися майже з усіма державами, які приєднувалися до ЄС або перебувають на шляху до приєднання.

Уперше Суд ЄС вказав на те, що норми права мають пряму дію, у рішенні, ухваленому у справі *Van Gen den Loos v Nederlandse Administratie der Belastingen*. Саме в цьому рішенні вперше були вироблені так звані «Критерії Ван Генда», які Судом ЄС надалі стали застосовуватися до всіх міжнародних договорів, які були укладені ЄС. Такими критеріями відповідно до правозастосовної практики суду ЄС є:

1) норма права повинна містити точне й чітке правило, яке є однозначно зрозумілим;

2) із цієї норми повинні випливати певні права й обов'язки, дозволи чи заборони, тобто вона повинна виступати безпосереднім регулятором суспільних відносин;

3) норма безумовна, оскільки не залежить від імплементації, адже в такому разі застосовується вже національне законодавство, а не норма права; безумовність також передбачає відсутність прямої вказівки на необхідність імплементації та внутрішньодержавного врегулювання цього питання [7, с. 6–7].

Поруч із цим слід відзначити, що таке рішення ЄС і багато інших подібних стосувалося застосування норм угоди про асоціацію з державами-учасниками ЄС, проте Україна відповідного статусу не має.

Із цього приводу неоднозначним є висновок Валентини Чайковської, яка зазначає, що аналіз певних рішень Суду ЄС дозволяє дійти висновку про поширення прямої дії окремих норм угод про асоціацію в правовій системі ЄС та його держав-членів, однак не третіх країн, що уклали відповідну угоду про асоціацію. У такому контексті слід зауважити, що практика Суду ЄС не є джерелом права на території України, а, отже, на неї не можна посилалися як на аргумент на користь прямої дії Угоди в правовій системі України [5, с. 110].

Дійсно, практика Суду ЄС не виступає джерелом національного права, що унеможливило його застосування як щось таке, що містить обов'язкову до застосування або розуміння норму. Але водночас слід зауважити на існуванні Інформаційного листа від 18 листопада 2014 року № 1601/11/10/14-14 Вищого адміністративного суду України, в якому зазначається, що, враховуючи європейський напрям розвитку України й мету прийняття Закону України від 18 березня 2004 року № 1629-IV «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», а також початок дії Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, правові позиції, сформульовані в рішеннях Європейського суду справедливості, можуть враховуватися адміністративними судами як аргументація, міркування стосовно гармонійного тлумачення національного законодавства України згідно з усталеними стандартами правової системи Європейського Союзу, однак не як правова основа (джерело права) врегулювання відносин, щодо яких виник спір [8].

Звичайно, тут можна стверджувати, що інформаційні листи не містять обов'язкових до виконання вимог, а тому він не зумовлює в суддів обов'язок щодо застосування його положень. Водночас цей інформаційний лист відбиває ставлення судової системи щодо застосування положень Угоди й практики Суду ЄС з аналогічних питань. Зазначене ставлення є цілком обґрунтованим і логічним, оскільки висловлено в дусі загальноєвропейського розвитку українського народу. Тому це не виключає можливості його застосування для розв'язання спірних питань, що виникають під час визначення норм прямої дії в Угоді, оскільки Судом ЄС неодноразово висловлювалися позиції щодо таких питань.

На підтвердження цієї позиції також необхідно зазначити, що інтерпретаційна й правозастосовна практика Суду ЄС у своїй сукупності формує прецедентне право, яке беззаперечно вважається одним із джерел права ЄС. Своєю чергою право ЄС втілюється в такому понятті, як *acquis* ЄС, що передбачає не тільки сукупність законодавчих актів ЄС, проте й систему інших норм, які справляють регулюючий вплив на відносини в межах ЄС.

З урахуванням цього важливого значення набувають положення, що закріплені в ст. 114 Угоди: сторони визнають важливість адаптації чинного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Україна забезпечує, щоб чинні закони й майбутнє законодавство поступово досягли сумісності з *acquis* ЄС. Таким чином, Україна взяла на себе міжнародне зобов'язання щодо адаптації саме до законодавства ЄС, яке є вужчим, ніж поняття *acquis* ЄС, проте такі заходи передбачають суміжний, поступовий і в певному сенсі поки що прихований обов'язок України привести своє законодавство у відповідність до правової системи ЄС, що неможливо без урахування рішень Суду ЄС. Це в черговий раз підтверджує щонайменше бажаність використання позицій Суду ЄС, особливо тих, що стосуються норм прямої дії в договорах про співробітництво (асоціацію) з третіми державами [11].

На додаток до цього слід наголосити, що у справі 104/81 *Hauptzollamt Mainz v. C.A. Kupferberg & Cie KG a.A.* Судом ЄС було зазначено, що дія положень угоди, укладеної Співтовариством (нині – ЄС) із країною, яка не є членом ЄС, має бути визнана з урахуванням правової природи відповідних міжнародно-правових положень [9].

Із цього слідує висновок, що Суд ЄС не заперечує можливості існування норм прямої дії в угодах про асоціацію з державами, що не є членами ЄС. Це потенційно свідчить про визнання Судом ЄС можливості існування норм прямої дії в Угоді, що була укладена Україною, а отже, має велике значення для розв'язання питань, що поставлені перед дослідженням. Тому досить обґрунтованим і доцільним вбачається підхід щодо застосування практики Суду ЄС стосовно визначення критеріїв ідентифікації норми прямої дії в міжнародних договорах: такий підхід не тільки буде забезпечувати розв'язання проблем, які наразі виникають, проте й зумовить приведення національної правової практики у відповідність до практики Суду ЄС і права ЄС одночасно.

Підсумовуючи першу частину дослідження, можна зробити такі проміжні висновки:

1) Угода, що була укладена між Україною та ЄС, може містити норми прямої дії;

2) для визначення того, що норма в Угоді є нормою прямої дії, потрібно застосувати такі ідентифікатори:

а) норма повинна бути прописана чітко, ясно, вичерпно й зрозуміло;

б) її формулювання уможливило її безпосереднє застосування без додаткової імплементації та додаткових дій зі сторони держави;

в) зазначена норма вміщує в собі конкретне правило – дозвіл, заборону, права, обов'язки;

г) така норма не повинна стосуватися питань кримінальної відповідальності;

д) як факультативний ідентифікатор може використовуватися вказівка на безпосереднє застосування норм Угоди в національному праві.

Також у межах дослідження доцільно звернути увагу на практичну сторону використання положень Угоди й проаналізувати, зокрема, судову практику щодо визначення норм прямої дії в Угоді. Зазначений аналіз буде здійснено на різних прикладах.

Як констатує Верховний Суд у «Судово-юридичній газеті» у випуску від 19 жовтня 2020 року, суди касаційної інстанції застосовують положення Угоди про асоціацію як норми прямої дії предметно, комплексно й у взаємозв'язку з іншими джерелами права Європейського Союзу й наці-

онального права України. Як такі застосовуються ст. ст. 2, 3, 4, 16, 28, 29, 374 й інші положення Угоди, у тому числі Протоколів до Угоди [10].

Аналіз національної практики дає можливість побачити застосування норм прямої дії Угоди в різних сферах суспільних відносин: оскарження штрафу за адміністративне правопорушення, податки, збори, митні платежі, адміністрування мита, застосування спеціальних заходів щодо імпорту товарів, визначення кодів товарів за Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності, спори щодо інтелектуальної власності, зокрема комерційного найменування, торговельних марок, авторського права.

Із цього приводу слід зазначити, що досить тривалий час існував спір щодо можливості застосування положень ч. 1 ст. 198 Угоди стосовно такого: сторони передбачають, що реєстрація торговельної марки підлягає анулюванню, якщо протягом безперервного п'ятирічного періоду вона не була введена у використання на відповідній території для товарів або послуг, щодо яких вона зареєстрована, і відсутні належні причини для невикористання [11].

Спір виник із приводу того, що ЗУ «Про охорону прав на знаки для товарів та послуг» у редакції станом на 2018 рік так само містив регулювання питання щодо припинення права на торговельну марку, якщо вона не використовується протягом певного часу. Але на відміну від Угоди ч. 4 ст. 18 цього Закону в редакції 2018 року термін невикористання встановлювався в 3 роки, а не в 5 років, що зумовлювало розбіжності.

Цей спір був ліквідований після прийняття Касаційним господарським судом Верховного Суду (далі – ВС) Постанови від 17 липня 2018 року у справі № 910/14972/17, в якій суд зазначив, що суд не поділяє думки скажника стосовно «невизначеності» ст. 198 Угоди про асоціацію. Власне, подібний аргумент відбиває суб'єктивну думку скажника, а не реальний зміст Угоди, яка згідно з наведеними вище положеннями ст. 9 Конституції України й ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» є частиною національного законодавства України. Не можна погодитися й з аргументом касаційної скарги про те, що «ст. 198 Угоди про асоціацію не уповноважує суди припиняти дію торговельних марок, і це питання має бути вирішено на законодавчому рівні шляхом імплементації». Аналогічний висновок був висловлений і в постанові ВС від 26 лютого 2019 року у справі № 910/6307/18, від 29 травня 2019 року у справі № 910/8180/17, від 04 липня 2019 року у справі № 910/4947/18 [12].

Також слід додати, що після цього у 2020 році до ст. 18 ЗУ «Про охорону прав на знаки для товарів та послуг» були внесені зміни, якими відповідний строк було збільшено до 5 років. Тобто було приведено у відповідність національне законодавство до законодавства ЄС. Поруч із цим це не свідчить про те, що така норма потребувала додаткової імплементації, оскільки це вже результат просто гармонізації законодавства. Своєю чергою ВС просто зіграв на випередження законодавця, доки останній зволікав із внесенням змін до законодавства.

Серед прикладів застосування норм Угоди як норм прямої дії в межах національної судової практики в різ-

них галузях права можна також зазначити постанови КАС ВС від 20 лютого 2020 року у справах № 813/52/13-а, від 13 серпня 2020 року у справі № 826/3231/16, від 14 листопада 2019 року у справі № 817/381/16, від 16 вересня 2020 року у справі № 460/621/19 та інші судові рішення.

Хоча прикладів застосування Угоди як акту прямої дії достатньо, але все одно залишаються дискусійні питання в межах цієї тематики. Так, наприклад, у п. П ч. 2 ст. 125 Угоди міститься перелік фінансових послуг, що можуть надаватися банками. Поруч із цим у ст. 47 ЗУ «Про банки і банківську діяльність» міститься перелік банківських послуг, які можуть надаватися банками відповідно до їх банківської ліцензії. Такий перелік банківських послуг суттєво відрізняється від положень ст. 125 Угоди, а тому постає, наприклад, питання, чи має ст. 125 Угоди пряму дію, що дозволить, посилаючись на неї, банками займатися іншими видами банківської діяльності, які не визначені чинним законодавством [13]?

Використовуючи вищенаведені ідентифікатори норми прямої дії, можна припустити, що зазначену норму досить складно вважати нормою прямої дії, а тому це унеможливає використання її як аргументу розширення переліку банківських послуг. Це впливає з такого:

1) зазначена норма міститься в положеннях, що стосуються принципів фінансової політики, яка має узгоджуватися між ЄС та Україною, а тому ця норма у своїй більшості має програмний характер;

2) зазначена норма не містить жодного правила, крім того, що слід розуміти під банківськими послугами, визначення яких надається через такий перелік;

3) зазначена норма нікому не адресована, а має більше інтерпретаційне спрямування.

Це у своїй сукупності позбавляє таку норму можливості бути нормою прямої дії.

До того ж слід наголосити, що банківська справа – це питання, яке не може обійтися застосуванням лише однієї норми, а тому тут складно казати про наявність такого ідентифікатора, як безумовність, оскільки надання банківських послуг потребує дотримання великої кількості умов, що прописані в межах національного законодавства.

Висновки. Угода про асоціацію між Україною та ЄС є міжнародним договором, зміст якого складається з великої кількості норм, які за своїм характером можуть бути як нормами прямої дії, так і потребувати додаткового врегулювання, імплементації в національне законодавство. Ураховуючи ті обставини, що національне законодавство не повністю адаптовано до права ЄС, досить важливо правильно визначати наявність в Угоді норм, на підставі яких може здійснюватися безпосереднє регулювання суспільних відносин. Для цього потрібно використовувати ідентифікатори норми прямої дії, які розроблені як національною судовою практикою, так і практикою Суду ЄС. Останній своєю чергою зробив величезний внесок у розв'язання подібних проблемних питань, оскільки розробив не тільки критерії визначення норми прямої дії, але й припустив можливість існування таких норм, зокрема в угодах про асоціацію з державами, що не набули ще членства в ЄС.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.10.2021).
2. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення: 13.10.2021).
3. Договір про Європейський Союз (у редакції Лісабонського договору) від 13 грудня 2007 року № 994_029. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text (дата звернення: 13.10.2021).
4. Право Європейського Союзу: основи теорії : підручник / за заг. ред. І.В. Яковюка. Харків : Право, 2019. 360 с.
5. Чайковська В.В. Про пряму дію Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у правовій системі України. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2015. С. 109–112. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/3/part_2/23.pdf (дата звернення: 13.10.2021).
6. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 року № 13 / Вищий спеціалізований суд. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text> (дата звернення: 13.10.2021).

7. Штефан А.С. Деякі проблеми застосування Угоди про асоціацію як джерела авторського права України. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2019. № 1. С. 5–13. URL: <http://uran.inprojournal.org/article/view/162728/161760> (дата звернення: 13.10.2021)
8. Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 18 листопада 2014 року № 1601/11/10/14-14. *Вищий адміністративний суд України* : вебсайт. URL: http://www.vasu.gov.ua/sudovapraktika/inf_list/il18_11_2014_1601_11_10_14-14/ (дата звернення: 13.10.2021 року).
9. Смирнова К.В. Правові позиції Суду ЄС щодо застосування та дії угод про асоціацію в ЄС. *Ratio Decidendi* : юридичний портал. URL: <https://inlnk.ru/3Z90z> (дата звернення: 13.10.2021).
10. Барікова А.А., Ханова Р.Ф. Застосування положень Угоди про асоціацію на рівні касаційної інстанції. *Судово-юридична газета*. 2020. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1009364/> (дата звернення: 13.10.2021).
11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року № 984_011 / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/conv#n2821 (дата звернення: 13.10.2021).
12. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 17 липня 2018 року у справі № 910/14972/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75399206> (дата звернення: 13.10.2021).
13. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07 грудня 2000 року № 2121-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/conv#Text> (дата звернення: 13.10.2021).